

Correctievoorschrift HAVO

2021

tijdvak 3

economie

Het correctievoorschrift bestaat uit:

- 1 Regels voor de beoordeling
- 2 Algemene regels
- 3 Vakspecifieke regels
- 4 Beoordelingsmodel
- 5 Aanleveren scores
- 6 Bronvermeldingen

1 Regels voor de beoordeling

Het werk van de kandidaten wordt beoordeeld met inachtneming van de artikelen 41 en 42 van het Eindexamenbesluit VO.

Voorts heeft het College voor Toetsen en Examens op grond van artikel 2 lid 2d van de Wet College voor toetsen en examens de Regeling beoordelingsnormen en bijbehorende scores centraal examen vastgesteld.

Voor de beoordeling zijn de volgende aspecten van de artikelen 36, 41, 41a en 42 van het Eindexamenbesluit VO van belang:

- 1 De directeur doet het gemaakte werk met een exemplaar van de opgaven, de beoordelingsnormen en het proces-verbaal van het examen toekomen aan de examinerator. Deze kijkt het werk na en zendt het met zijn beoordeling aan de directeur. De examinerator past de beoordelingsnormen en de regels voor het toekennen van scorepunten toe die zijn gegeven door het College voor Toetsen en Examens.
- 2 De directeur doet de van de examinerator ontvangen stukken met een exemplaar van de opgaven, de beoordelingsnormen, het proces-verbaal en de regels voor het bepalen van de score onverwijld aan de directeur van de school van de gecommiteerde toekomen. Deze stelt het ter hand aan de gecommiteerde.

- 3 De gecommiteerde beoordeelt het werk zo spoedig mogelijk en past de beoordelingsnormen en de regels voor het bepalen van de score toe die zijn gegeven door het College voor Toetsen en Examens.
De gecommiteerde voegt bij het gecorrigeerde werk een verklaring betreffende de verrichte correctie. Deze verklaring wordt mede ondertekend door het bevoegd gezag van de gecommiteerde.
- 4 De examinerator en de gecommiteerde stellen in onderling overleg het behaalde aantal scorepunten voor het centraal examen vast.
- 5 Indien de examinerator en de gecommiteerde daarbij niet tot overeenstemming komen, wordt het geschil voorgelegd aan het bevoegd gezag van de gecommiteerde. Dit bevoegd gezag kan hierover in overleg treden met het bevoegd gezag van de examinerator. Indien het geschil niet kan worden beslecht, wordt hiervan melding gemaakt aan de inspectie. De inspectie kan een derde onafhankelijke corrector aanwijzen. De beoordeling van deze derde corrector komt in de plaats van de eerdere beoordelingen.

2 Algemene regels

Voor de beoordeling van het examenwerk zijn de volgende bepalingen uit de regeling van het College voor Toetsen en Examens van toepassing:

- 1 De examinerator vermeldt op een lijst de namen en/of nummers van de kandidaten, het aan iedere kandidaat voor iedere vraag toegekende aantal scorepunten en het totaal aantal scorepunten van iedere kandidaat.
- 2 Voor het antwoord op een vraag worden door de examinerator en door de gecommiteerde scorepunten toegekend, in overeenstemming met correctievoorschrift. Scorepunten zijn de getallen 0, 1, 2, ..., n, waarbij n het maximaal te behalen aantal scorepunten voor een vraag is. Andere scorepunten die geen gehele getallen zijn, of een score minder dan 0 zijn niet geoorloofd.
- 3 Scorepunten worden toegekend met inachtneming van de volgende regels:
 - 3.1 indien een vraag volledig juist is beantwoord, wordt het maximaal te behalen aantal scorepunten toegekend;
 - 3.2 indien een vraag gedeeltelijk juist is beantwoord, wordt een deel van de te behalen scorepunten toegekend in overeenstemming met het beoordelingsmodel;
 - 3.3 indien een antwoord op een open vraag niet in het beoordelingsmodel voorkomt en dit antwoord op grond van aantoonbare, vakinhoudelijke argumenten als juist of gedeeltelijk juist aangemerkt kan worden, moeten scorepunten worden toegekend naar analogie of in de geest van het beoordelingsmodel;
 - 3.4 indien slechts één voorbeeld, reden, uitwerking, citaat of andersoortig antwoord gevraagd wordt, wordt uitsluitend het eerstgegeven antwoord beoordeeld;
 - 3.5 indien meer dan één voorbeeld, reden, uitwerking, citaat of andersoortig antwoord gevraagd wordt, worden uitsluitend de eerstgegeven antwoorden beoordeeld, tot maximaal het gevraagde aantal;
 - 3.6 indien in een antwoord een gevraagde verklaring of uitleg of afleiding of berekening ontbreekt dan wel foutief is, worden 0 scorepunten toegekend tenzij in het beoordelingsmodel anders is aangegeven;

- 3.7 indien in het beoordelingsmodel verschillende mogelijkheden zijn opgenomen, gescheiden door het teken /, gelden deze mogelijkheden als verschillende formuleringen van hetzelfde antwoord of onderdeel van dat antwoord;
- 3.8 indien in het beoordelingsmodel een gedeelte van het antwoord tussen haakjes staat, behoeft dit gedeelte niet in het antwoord van de kandidaat voor te komen;
- 3.9 indien een kandidaat op grond van een algemeen geldende woordbetekenis, zoals bijvoorbeeld vermeld in een woordenboek, een antwoord geeft dat vakinhoudelijk onjuist is, worden aan dat antwoord geen scorepunten toegekend, of tenminste niet de scorepunten die met de vakinhoudelijke onjuistheid gemoeid zijn.
- 4 Het juiste antwoord op een meerkeuzevraag is de hoofdletter die behoort bij de juiste keuzemogelijkheid. Als het antwoord op een andere manier is gegeven, maar onomstotelijk vaststaat dat het juist is, dan moet dit antwoord ook goed gerekend worden. Voor het juiste antwoord op een meerkeuzevraag wordt het in het beoordelingsmodel vermelde aantal scorepunten toegekend. Voor elk ander antwoord worden geen scorepunten toegekend. Indien meer dan één antwoord gegeven is, worden eveneens geen scorepunten toegekend.
- 5 Een fout mag in de uitwerking van een vraag maar één keer worden aangerekend, tenzij daardoor de vraag aanzienlijk vereenvoudigd wordt en/of tenzij in het beoordelingsmodel anders is vermeld.
- 6 Een zelfde fout in de beantwoording van verschillende vragen moet steeds opnieuw worden aangerekend, tenzij in het beoordelingsmodel anders is vermeld.
- 7 Indien de examinerator of de gecommiteerde meent dat in een examen of in het beoordelingsmodel bij dat examen een fout of onvolkomenheid zit, beoordeelt hij het werk van de kandidaten alsof examen en beoordelingsmodel juist zijn. Hij kan de fout of onvolkomenheid mededelen aan het College voor Toetsen en Examens. Het is niet toegestaan zelfstandig af te wijken van het beoordelingsmodel. Met een eventuele fout wordt bij de definitieve normering van het examen rekening gehouden.
- 8 Scorepunten worden toegekend op grond van het door de kandidaat gegeven antwoord op iedere vraag. Er worden geen scorepunten vooraf gegeven.
- 9 Het cijfer voor het centraal examen wordt als volgt verkregen.
Eerste en tweede corrector stellen de score voor iedere kandidaat vast. Deze score wordt meegedeeld aan de directeur.
De directeur stelt het cijfer voor het centraal examen vast op basis van de regels voor omzetting van score naar cijfer.

NB1 *T.a.v. de status van het correctievoorschrift:*

Het College voor Toetsen en Examens heeft de correctievoorschriften bij regeling vastgesteld. Het correctievoorschrift is een zogeheten algemeen verbindend voorschrift en valt onder wet- en regelgeving die van overheidswege wordt verstrekt. De corrector mag dus niet afwijken van het correctievoorschrift.

NB2 *T.a.v. het verkeer tussen examiner en gecommiteerde (eerste en tweede corrector):*

Het aangeven van de onvolkomenheden op het werk en/of het noteren van de behaalde scores bij de vraag is toegestaan, maar niet verplicht. Evenmin is er een standaardformulier voorgeschreven voor de vermelding van de scores van de kandidaten. Het vermelden van het schoolexamencijfer is toegestaan, maar niet verplicht. Binnen de ruimte die de regelgeving biedt, kunnen scholen afzonderlijk of in gezamenlijk overleg keuzes maken.

NB3 *T.a.v. aanvullingen op het correctievoorschrift:*

Er zijn twee redenen voor een aanvulling op het correctievoorschrift: verduidelijking en een fout.

Verduidelijking

Het correctievoorschrift is vóór de afname opgesteld. Na de afname blijkt pas welke antwoorden kandidaten geven. Vragen en reacties die via het Examenloket bij de Toets- en Examenlijn binnenkomen, kunnen duidelijk maken dat het correctievoorschrift niet voldoende recht doet aan door kandidaten gegeven antwoorden. Een aanvulling op het correctievoorschrift kan dan alsnog duidelijkheid bieden.

Een fout

Als het College voor Toetsen en Examens vaststelt dat een centraal examen een fout bevat, kan het besluiten tot een aanvulling op het correctievoorschrift.

Een aanvulling op het correctievoorschrift wordt door middel van een mailing vanuit Examenblad.nl bekendgemaakt. Een aanvulling op het correctievoorschrift wordt zo spoedig mogelijk verstuurd aan de examensecretarissen.

Soms komt een onvolkomenheid pas geruime tijd na de afname aan het licht. In die gevallen vermeldt de aanvulling:

- Als het werk al naar de tweede corrector is gezonden, past de tweede corrector deze aanvulling op het correctievoorschrift toe.
en/of
- Als de aanvulling niet is verwerkt in de naar Cito gezonden Wolf-scores, voert Cito dezelfde wijziging door die de correctoren op de verzamelstaat doorvoeren.

Dit laatste gebeurt alleen als de aanvulling luidt dat voor een vraag alle scorepunten moeten worden toegekend.

Als een onvolkomenheid op een dusdanig laat tijdstip geconstateerd wordt dat een aanvulling op het correctievoorschrift ook voor de tweede corrector te laat komt, houdt het College voor Toetsen en Examens bij de vaststelling van de N-term rekening met de onvolkomenheid.

3 Vakspecifieke regels

Voor dit examen zijn de volgende vakspecifieke regels vastgesteld:

Voor rekenfouten worden geen scorepunten afgetrokken. Wanneer echter de kandidaat bij een berekening kennelijk verzuimd heeft door schatting controle op het antwoord uit te oefenen, wordt voor deze fouten één scorepunt afgetrokken tot een maximum van drie scorepunten voor het hele examen.

Indien aan een gevraagde berekening geen eis is toegevoegd ten aanzien van de nauwkeurigheid van de afronding, dan elke juiste manier van afronding goed rekenen.

4 Beoordelingsmodel

Vraag	Antwoord	Scores
-------	----------	--------

Opgave 1 Boter van buiten

1 maximumscore 1

“De prijsstijging van roomboter is nog versterkt doordat de Noren tijdens kerst en de jaarwisseling veel lekkernijen bereiden met roomboter.”

2 maximumscore 1

De vraaglijn (GO-lijn) verschuift naar rechts / rechtsboven.

Voorbeelden van een juiste reden voor de verschuiving in december, ten opzichte van de periode daarvoor:

- bij elke prijs is meer vraag,
- de betalingsbereidheid bij elke gevraagde hoeveelheid is hoger.

3 maximumscore 2

(vlak) OEMG

Opmerking

Uitsluitend 2 of 0 scorepunten toekennen.

4 maximumscore 2

Een redenering dat het consumentensurplus / het vlak EFM gelijk is aan

- het totale / cumulatieve verschil tussen de prijs E die geldt bij winstmaximering 1
- en de betalingsbereidheid van alle kopers bij prijs E (lijnstuk FM) 1

Vraag	Antwoord	Scores
-------	----------	--------

5 maximumscore 2

Voorbeelden van een juist antwoord zijn:

Door de prijsdaling, de toename van de evenwichtshoeveelheid en de afname van de marginale kosten

- neemt het consumentensurplus fors toe (van driehoek EFM naar driehoek SFU)
(en wijzigt het producentensurplus relatief weinig, van rechthoek DEML naar driehoek RSU) 1
 - zodat de som van beide, oftewel het totale surplus, toeneemt (van DFML naar RFU) 1
- of
- het totale surplus bij monopolie heeft als oppervlak DFML 1
 - het totale surplus bij volkomen concurrentie heeft als oppervlak RFU, en RFU is groter dan DFML 1

6 maximumscore 2

Een voorbeeld van een juist antwoord is:

Uit de grafieken kan afgeleid worden dat

- voor Tine geldt dat de marginale opbrengsten (S) nu lager zijn dan haar marginale kosten (D) / dat de marginale kosten (S) van de buitenlandse aanbieders lager zijn dan die van Tine 1
- zodat Tine onder volledige concurrentie van de markt gedrukt wordt 1

Opgave 2 België prijst zich meer en meer uit de markt

7 maximumscore 1

De koopkracht zal gelijk blijven, omdat de lonen even snel stijgen als de prijzen (van consumptiegoederen).

8 maximumscore 2

Een voorbeeld van een juist antwoord is:

- Als de lonen in België ten opzichte van de arbeidsproductiviteit sneller stijgen dan in andere landen 1
- dan stijgen de loonkosten per product van Belgische producten (en daarmee de verkoopprijs) sneller dan die in andere landen (en als gevolg kunnen de Belgische ondernemers slechter concurreren) 1

9 maximumscore 2

Een voorbeeld van een juiste benadering is:

- Volgens bron 1 is het loonpeil in Nederland hoger dan in Duitsland. Volgens bron 2 is de arbeidsproductiviteit in Nederland hoger dan in Duitsland.
- Benadering van het verschil in loonpeil tussen Nederland en Duitsland: $\approx 133,2 - 131,9 = 1,3$
- Benadering van het verschil in arbeidsproductiviteit tussen Nederland en Duitsland: $\approx 102,5 - 100,3 = 2,2$
- Conclusie: Het verschil in arbeidsproductiviteit is groter dan het verschil in loonpeil. Hieruit blijkt dat de loonkosten per product in Nederland lager zijn dan in Duitsland.

Een voorbeeld van een juiste exacte berekening is:

- Berekening index loonkosten per product in Duitsland

$$\frac{131,9}{100,3} \times 100 = 131,5$$
- Berekening index loonkosten per product in Nederland

$$\frac{133,2}{102,5} \times 100 = 130,0$$
- Conclusie: Hieruit volgt dat de loonkosten per product lager zijn in Nederland (130,0) dan in Duitsland (131,5).
- voor een juiste benadering of berekening 1
- voor een juiste conclusie dat Nederland lagere loonkosten per product heeft dan Duitsland 1

Vraag	Antwoord	Scores
-------	----------	--------

10 maximumscore 2

Een voorbeeld van een juiste berekening is:

- (bruto toegevoegde waarde = omzet – inkoopwaarde goederen & diensten =)

$$1,45 - (0,22 + 0,07 + 0,01 + 0,11) = 1,04$$

of

(bruto toegevoegde waarde = som van de beloning voor productiefactoren + afschrijving =)

$$0,18 + 0,16 + 0,10 + 0,08 + 0,52 = 1,04$$

1

- De loonkosten als percentage van de bruto toegevoegde waarde zijn

$$\frac{0,52}{1,04} = 0,5 \text{ is } 50\%$$

1

Vraag	Antwoord	Scores
-------	----------	--------

Opgave 3 Eigen energiecentrale

11 maximumscore 2

Een voorbeeld van een juist antwoord is:

Door vrijemarktwerking

- is milieuschade / uitputting van energiebronnen niet automatisch verwerkt in de prijs 1
- waardoor de prijs van niet-duurzame energie lager kan zijn dan die van duurzame energiebronnen 1

12 maximumscore 3

Een voorbeeld van een juiste berekening is:

- verbruik en energiebelasting = (€ 412,09 + € 173,51) x 1,21 = € 708,58 1
- er wordt per jaar 60% van € 708,58 bespaard = € 425,15 per jaar 1
- aanschaf / jaarlijkse besparing = $\frac{€ 9.042,72}{€ 425,15} = 21,3 \text{ jaar} \rightarrow 22 \text{ jaar}$ 1

13 maximumscore 2

Een voorbeeld van een juist antwoord:

- Door het patent mag de producent het product (tijdelijk) als enige aanbieden 1
- en doordat er geen concurrentie is / doordat er een monopolie bestaat heeft de producent invloed op de prijs (zodat de producent de innovatiekosten kan terugverdienen) 1

14 maximumscore 1

Een voorbeeld van een juist antwoord is:

De totale constante kosten (TCK) drukken bij een toenemende verkoop op een groter aantal producten, waardoor de gemiddelde constante kosten (GCK) lager geworden zijn.

15 maximumscore 2

Een voorbeeld van een juist antwoord is:

- Vraagkant: door een hoger energielabel (worden verduurzaamde woningen aantrekkelijker en) stijgt de betalingsbereidheid van kopers / zijn kopers bereid een hogere prijs te betalen 1
- Aanbodkant: door een hoger energielabel zullen verkopers tegen een hogere prijs aanbieden 1

16 maximumscore 2

Een voorbeeld van een juist antwoord is:

- Dankzij het hogere energielabel is de woning beter verkoopbaar waardoor de bank minder risico loopt (van te lage opbrengst bij gedwongen verkoop van het onderpand) 1
- zodat de bank een lager rentepercentage kan rekenen voor de hypothecaire lening als dekking voor de lagere risicokosten 1

Vraag	Antwoord	Scores
-------	----------	--------

Opgave 4 Onderwijsarbeidsmarkt uit balans?

17 maximumscore 2

Een voorbeeld van een juist antwoord is:

- De pijl moet getrokken worden naar aanbod van leraren (en niet naar de vraag naar leraren) omdat de pensioenleeftijd van leraren invloed heeft op hoe lang leraren doorwerken en zich dus blijven aanbieden op de arbeidsmarkt 1
- Het verband is positief, / In het schema moet een plus staan, omdat het (arbeids)aanbod van leraren stijgt bij langer doorwerken (als gevolg van een verhoging van de pensioenleeftijd) 1

18 maximumscore 2

Een voorbeeld van een juist antwoord is:

- Onderwijs is niet / minder conjunctuurgevoelig (dan andere sectoren), de leraar wordt niet snel werkloos bij laagconjunctuur 1
- docenten die risico-avers zijn zullen bij laagconjunctuur dus eerder voor een baan in het onderwijs kiezen en bij hoogconjunctuur ook voldoende zekerheid vinden in andere sectoren (en dan kunnen andere factoren zoals groeimogelijkheden, salaris, type werk de doorslag geven) 1

19 maximumscore 2

Een voorbeeld van een juist antwoord is:

- als de loonelasticiteit negatief is, betekent dit dat de gediplomeerde leraren die werkzaam zijn in het onderwijs minder gaan werken bij een loonstijging 1
- de reden kan zijn dat deze werknemers de voorkeur geven aan meer vrije tijd in plaats van extra bestedingsruimte (inkomenseffect) 1

20 maximumscore 2

Een antwoord waaruit blijkt dat

- beter onderwijs leidt tot een hogere arbeidsproductiviteit in de toekomst waardoor de loonkosten per product kunnen afnemen en de internationale concurrentiepositie van Nederland verbetert 1
- en een verbetering van de internationale concurrentiepositie leidt tot een toename van de export waardoor de economische groei van Nederland toeneemt 1

Vraag	Antwoord	Scores
-------	----------	--------

Opgave 5 Meer is minder

21	maximumscore 2	
	<ul style="list-style-type: none"> • bij (1) uitgestelde belastingheffing bij (2) uitgifte 	1
	<ul style="list-style-type: none"> • bij (3) van de toekomst naar het heden bij (4) van het heden naar de toekomst 	1
22	maximumscore 2	
	Een voorbeeld van een juist antwoord is:	
	<ul style="list-style-type: none"> • Als de inkomensgrenzen van de belastingschijven niet gecorrigeerd worden voor inflatie, en de lonen wel stijgen als gevolg van de inflatie 	1
	<ul style="list-style-type: none"> • dan zal een groter deel van de inkomens van belastingbetalers in de hogere schijven terechtkomen (dan wanneer hun lonen wel worden gecorrigeerd en dan zullen de belastingontvangsten van de overheid toenemen) 	1
23	maximumscore 2	
	Voorbeelden van een juiste maatregel zijn:	
	<ul style="list-style-type: none"> – De aftrekposten beperken Uit de uitleg moet blijken dat het belastbaar inkomen van een belastingbetaler kan toenemen door het beperken van de aftrekposten, en dat hierdoor de belastingontvangsten van de overheid toenemen. – De heffingskortingen verlagen Uit de uitleg moet blijken dat het te betalen belastingbedrag toeneemt door het verlagen van de heffingskorting. 	
	voor een juiste maatregel die leidt tot hogere belastinginkomsten, (uitgezonderd variaties op 1, 2 en 4 uit de bron) en een daarbij passende juiste, volledige uitleg	2
	voor een juiste maatregel met onvolledige of ontbrekende uitleg	1
	alle andere antwoorden	0

Vraag	Antwoord	Scores
-------	----------	--------

24 maximumscore 3

Een voorbeeld van een juiste berekening en een afgeleide conclusie is:

- (De gemiddelde belastingdruk = $\frac{\text{te betalen belasting}}{\text{bruto-inkomen}} \times 100\%$)

Bij bruto-inkomen € 35.000

$$\text{gemiddelde belastingdruk 2013: } \frac{\text{€ 11.167}}{\text{€ 35.000}} \times 100\% = 31,9\%$$

$$\text{gemiddelde belastingdruk 2017: } \frac{\text{€ 11.217}}{\text{€ 35.000}} \times 100\% = 32,0\%$$

Bij bruto-inkomen € 100.000

$$\text{gemiddelde belastingdruk 2013: } \frac{\text{€ 42.868}}{\text{€ 100.000}} \times 100\% = 42,9\%$$

$$\text{gemiddelde belastingdruk 2017: } \frac{\text{€ 45.050}}{\text{€ 100.000}} \times 100\% = 45,1\%$$

- voor het hogere bruto-inkomen (€ 100.000) is de gemiddelde belastingdruk meer gestegen dan voor het lagere bruto-inkomen (€ 35.000). Hierdoor is er sprake van inkomensnivellering

2

1

Opmerking

Bij de eerste deelscore uitsluitend twee scorepunten toekennen als voor beide jaren zowel teller als noemer juist zijn gebruikt.

25 maximumscore 2

Een voorbeeld van een juist antwoord is:

- ... want een verlaging van het hoogste belastingpercentage in Nederland – van 52% naar 40% – zal leiden tot toenemende belastingopbrengst
- Dit effect treedt op doordat het vermijdingsgedrag (ontduiken en ontwijken) van de belastingbetaler minder wordt en de belastingbetaler geprikkeld wordt om meer te werken als gevolg van de verlaging van het belastingpercentage

1

1

Vraag	Antwoord	Scores
-------	----------	--------

Opgave 6 Een keur aan keurmerken

- 26 maximumscore 2**
 Een voorbeeld van een juist antwoord is:
 Er is sprake van monopolistische concurrentie omdat
- er sprake is van producten met verschillende keurmerken (dus heterogene producten) 1
 - en veel (verschillende) producenten / aanbieders 1
- 27 maximumscore 2**
- substitueerbare goederen 1
- Een voorbeeld van een juiste uitleg is:
- omdat kledingstukken met keurmerk en kledingstukken zonder keurmerk elkaar (gedeeltelijk of) volledig kunnen vervangen (vanuit het oogpunt van de consument) 1
- 28 maximumscore 2**
- $110 - 105$ 1
 - $= 5\%$ 1
- of
- $\frac{110}{105} \times 100 - 100 =$ 1
 - $(4,76\% \approx) 5\%$ 1
- 29 maximumscore 2**
 Een voorbeeld van een juist antwoord is:
- De aanbieder van het product weet wel of er is gewerkt op basis van milieuvriendelijke productie 1
 - terwijl de consument dat niet kan weten / controleren 1
- 30 maximumscore 2**
 Een voorbeeld van een juist antwoord is:
- Een keurmerk kan een waarborg bieden voor de juistheid van de claim (zorgt dat de claim controleerbaar is) en geeft de consument wel de informatie 1
 - maar als er te veel keurmerken zijn, is de informatie weer minder goed controleerbaar / kost het de consument te veel moeite om te controleren en neemt de informatieasymmetrie dus weer toe 1

5 Aanleveren scores

Verwerk de scores van alle kandidaten per examinator in de applicatie Wolf.
Accordeer deze gegevens voor Cito uiterlijk op 12 juli.

6 Bronvermeldingen

Opgave 3

tekst vrij naar <http://www.innozaam.com/zelf-energie-opwekken-met-windturbine-op-het-dak/>
BD 14-10-2014